

Написане мишається

ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921– 1949 РОКИ)*

№ 416

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[23 жовтня 1937]

Paris, 23-X-37

Любий! Твій лист (21) мене трохи зтурбував. Ти кажеш перевірити пильно переклад М[аратрая]. Це завдання занадто для мене важке, бо його стіль трудний (для мене) і часом мені здається, що думка перекручена, а Ж[еанне] каже, що ні (коли я її прошу перекласти фразу, то вона її перекладає як М[аратрай]. Крім того, в його є багато скорочень, сливань кількох фраз в одну, резюмувань деяких думок, додатків від себе (про які ти згадуєш). Якщо редагувати все як слід, себто – кожне слово, кожну фразу, то ані часу на це не вистачить, ані мого знання мови. Я пропоную от що: ми перевіримо з Ж[еанне]ю все, що перекруч[ено] серйозно, змінимо, що дуже від себе, виберемо, але не будемо чиплятися до кожної зміненої фрази, бо це нас заведе занадто далеко. Я маю тенденцію повертати на наш переклад, але це ж не годиться!

Коли Ж[еанне] читає текст фр[анцузький], в мене почування задоволення, бо мова справжня, стіль надає “урочистости” та “науковости” (себто трудно-розумілості).

Ми виправимо *le plus gros*¹, перепишемо й дамо А[ndré] G[ide]у. Коли ж прийде діло до друку, то зробимо редакцію ще раз. Що ти на це? Переписуватиме Ж[еанне]. Сьогодні дістане машинку в Анні. Якщо не дістане, то дам на переписку іншій. Треба поспішати з цією справою, я знаю. Дуже мені сумно, що моє знання мови таке вбоге. Я цього не в’являла собі ніяк! Щоб там ні було, але роботу зробимо, як в наших силах. Ні до кого іншого звертатись я не буду, бо з цього ніякого толку не буде. Пробувала перевіряти з Еугено’т, він не може, переклад його кострубатий та й фраз він шукає занадто довго. Звичайно, було б легше, якби наш переклад був під рукою, але тепер вже пізно Марат[рая] прохати прислать. Якщо ти зі мною згожуєшся, напиши. Як ні, то що, ти гадаєш, треба робити? Ти гадаєш, що моє знання мови багато краще за твоє? Ні, на жаль. Можливо, що нам тільки здається, що є перекручення, Мар[атрай] же добре знайомий з твоїми думками, невже ж він не настільки інтелігентний, щоб, маючи текст, перекрутити його зміст?

Якщо ти мені напишеш, що хочеш, щоб все було переглядено ще раз, – я це зроблю з радістю. Не хвилюйся з цього приводу. Пишу тобі так докладно, бо знаю величезну вагу цієї праці, хочу, щоб вона якомога краще була представлена публіці. Я з захопленням слухаю цю річ і так хвилююсь радісно. Це мусить бути видано на всіх мовах. Якщо Мик[ола] не згодиться, ми самі видамо. Я піду в друкарню, запитаю ціни. І по-фр[анцузьки] видамо неодмінно. І по-англ[ійськи]. Тепер, коли в нас буде “хлеб насущний”, ми будемо так само скромно жити. Може, й на книжки викроїмо. А, крім того, в нас неодмінно з’являться ще гроши. Ще не

* Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – № 1–12; 2016. – № 1–11; 2017. – № 1, 6–12; 2018. – № 1.

знаю, звідки саме, але будуть! Правда, досить з'явитись фр[анцузькою], щоб це було перекладено й на інші мови.

Миколу не буду кликати до себе. Присилай листа та адресу його. Як тільки закінчу перевірку, напишу йому, що до побачення.

Тепер будинок: Чи хочеш ти бай на 3, 6, 9? Наша поправка *responsabilité réciproque*² по закону не дійсна. Здається, щоб бути вільними, нам краще дати тільки на 3 роки. Але, з другого боку, при продажу довгий та гарний бай має позитивне значіння (коли покупець сам не збирається використовувати будинок для себе). Ти маєш час відповісти. Моя думка: дати на 3 р[оки], якщо дуже будуть настоювать, може, згодиться з оговоркою, хоч і не законною?

Листи твої всі одержала, хоч і приходять то по 2 разом, то в різні години. А в тебе як? Я пишу щодня.

Тут пішли дощі. Холодно. Я запалила камин. Гарно! В мене була Пєпа. Казала, що буде пильнувати за будинком.

Дитинько, це прийшов твій лист з думкою про продаж "Закутку"! Він мене сперше сильно вразив. Головне тим, що виснажує физична праця. Чи це взагалі твоя думка, чи в конкретному випадку ти це почув?

Можливо, що треба буде це зробити, бо, дійсно, більша частина нашого життя йде на клопоти мало продуктивні. Якщо ти, та й я, зможемо віддатись цілком літ[ературній] праці, то це буде краще. А тобі ж так багато треба сказати людям! Конкордизм вимагатиме тебе цілого. Ти думай без мене, а рішатимем вже разом. Так, мій єдиний? Шкода, але... мабуть, так буде краще.

І оселимося ми з тобою на горі в малесенькому куточку, неначе дитина у Закутка родиться!

Багато ще хочу з тобою говорити, але треба бігти до J[eanne] перевірять переклад. Будь щасливий, бадьорий, сильний.

*Elle est belle pourtant!*³

Твоя

[На цьому аркуші зліва від основного тексту дописано:] Чи почав вже камін розпалювать?

[На попередньому аркуші зліва від основного тексту дописано:]

Українськ[ий] текст прийшов через день після фр[анцузького]! Я ходила на пошту питати.

№ 417

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, "Закуток" – Париж]

[23 жовтня 1937]

Закуток, 23-X-37

Спасибі тобі, моя голубонько, за твої два листи, що сьогодні одержались (од 20 і 21-X). Тепер я знаю, як ти живеш, де буваєш, де сидиш. Між 2 і 6-ю я можу тебе в'являти в їдальні. Так само тепер я спокійніший щодо найму. Коли ти виїжджала, я дійсно казав: "не пиши не певних річей", але це не значило, що я не хотів знати ходу твоїх операцій. Ну, та тепер я бачу, що справа не така безнадійна і що ти її доведеш до доброго кінця. На жаль, сьогодні не можу тобі вислати грошей (субота, зачинений банк по обіді). В понеділок неодмінно вишлю. Якщо можеш, позич у кого-небудь, коли в тебе вже все вишло. Не скупися на оповістки, не шкодуй на це грошей, оповістки себе окуплять. Розуміється, як тільки трапиться якийсь рішучий наймач, оддавай йому без вагання, не ждучи того "добра" од депутата.

Дуже радий, що укр[аїнський] текст прийшов. Раз ти мусиш усе одно сидіти дома від 2 – 6 г[одини], то перевірку можеш робити в ці години. Але з ким? Ж[анна], ти пишеш, не зможе, їй далеко їздити. Ірен? Чи схоче вона? Ну, та ти сама собі даси

раду. Пам'ятай же про те, щоб трошки зменшити вік людства, не сотні мільйонів, а тільки мільйонів. А в одному місці говориться навіть “мільярди”. Викинь це слово.

Коли я писав ці цифри, то я мав на це підстави. І певности в мене, що тут є помилка, немає. Але краще не викликати зайвих заперечень, тим паче, що це не має такої ваги. І не бійся залишити Маратюшині скорочення, якщо вони до речі, а так само роби ти свої, коли вони не нищать якоїсь думки. Головне скорочуй повторення.

З Мар[атаєм] я досить жваво листуюся, в сьогоднішньому його листі є така фраза: “A la lumière du concordisme tout s'éclaire dans tous les domaines”.¹

Це – багато, правда? Я дуже радий, що він так написав. Коли для нього, для людини вже не молоді й досить освіченої, конкордизм “усе освітлює”, то, може він ще більше освітлювати для інших?

Скоби б тільки видати по-французьки. Якщо не вдасться з А. Gide'ом, то чи не спробувати з Demarquette'ом². Чи він, здається, релігійник?

Виданню на фр[анцузькій] мові я надаю навіть більше ваги, ніж на укр[аїнській]. Бо з фр[анцузької] мови легко перекинеться на інші, а з української – куди? Одже, ніжна моя, приклади й до цієї справи своєї чудесної енергії. Може, ця справа також трохи затримає тебе в Парижі, але що робити? Коли вона вдасться, коли А. Gide згодиться дати маленьку передмову (“presenter”³), коли книга піде широко, то ця справа, розуміється, буде корисніша і для колектива і для нас, ніж справа з будинком. Навіть для нас, і то навіть матер'яльно. Бо тоді можна буде видати переклад інших моїх праць. І взагалі тоді, може, можна буде мати можливість літературно працювати й заробляти на життя. Як було б добре: бути певним, що матимеш заробіток од своєї праці, яку любиш і знаєш. От тоді була б необхідна незалежність і певність за своє фіз[ичне] існування. Не будинки, не стипендії, не ренти, а робота, можливість робити й заробляти роботою. Тоді на всякому місці, в усяких обставинах ми – не залежні ні від кого. Тільки від себе, від свого здоров'я і сил. Оце і конкордистська позиція. Правда? Правда, наш будинок – наш сконденсований заробіток, і ми маємо право брати від нього. Але біда в тому, що навіть це в сучасних обставинах (а надто наших) є річ непевна.

Всю ніч ішов дощ і йде весь ранок. Грім, блискавка, задуха. І все ж таки по обіді пішки піду до Каніва.

А може тобі так поведеться добре в обох справах (будинок і переклад), що ти зможеш хутко приїхати. Ой, ясонька моя, як я вже зголоднів за тобою.

Твій

[Над текстом цієї сторінки, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Зараз іду готувати свій обід. Мацяня в мене тепер виходить гарно⁴. Тільки молоко не щодня буває.

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту дописано:] А все ж таки розвідайся ще де-небудь, чи зміниться закон про пожильців, чи можна буде виселити, як не платитимуть?

[Над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] “Закуток” має одну якість, яка робить його надзвичайно цінним: мишу. І тому треба бути страшно обережним з його продажом.

[Під текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Хай тобі буде ясно, затишно, радісно, моя чудесна!

№ 418

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[24 жовтня 1937]

Закуток, 24-X-37

Дитинонько моя чудесна, дуже я радий, що нарешті (здається) справа з будинком закінчена. Вони тягли, на мою думку, того, що мали на увазі щось інше. Це не вийшло, й вони взяли (чи беруть ще) “запас”. Хай так, аби взяли. Але чого за цілий

терм вони хотіли мати від нас подарунок. І за половину терма теж нема за що. Коли ти вступаєш їм половину, то рахуй терм з 1-го, а не з 15 жовтня. Коли вони в'їдуть першого листопада, а будуть рахувати з 15 жовтня терм, то за що їм дарувати платню за цілий місяць, себто 1000 франків. Не давай, голубонько, себе обдерти. Рахуй терм з 1-го, а не з 15-го жовтня, а не листопада. І коли ти певна, що “наняла б і без них”, як ти пишеш, то краще посидіти зайвий тиждень у Парижі, а не дарувати бозна за що 1000 фр[анків]. Коли з 1-Х рахуватимеш терм і візьмеш тільки за половину, то й то ти їм даруєш 500 фр[анків]. Ну, це вже хай буде, раз уже так сказала, але більше – ні. [Тут стоїть знак вставки х) і праворуч від основного тексту біля знака вставки х) дописано: А краще всього нехай платять за той час, що житимуть, рахуючи кожний місяць 1000 фр[анків] і день 33 фр[анки]. Це – справедливо. Рахувати і платити з того числа, з якого в'їдуть (не пізніше 15 листопаду).

Якщо дійсно закінчиш справу з будинком, то лишисться ще справа з перекладом. З понеділка (25-го) ти матимеш ще 8 днів (включаючи 25-е), бо виїхати ти муситимеш 1-го (якщо я не помиляюся). Звичайно, коли б справи: переклади, переговори з А. Gide'ом і т[аке] і[нше] – вимагали твоєї присутності понад цим часом, то що ж робити – треба лишатися ще, якоесь ліквідувавши без великої втрати білет. Але мені здається, що коли гарненько підігнати переписицю і задалегідь знестися з А. G[ide'ом], то, може, й за тиждень можна було б устигнути. Та, розуміється, ти сама краще за мене бачитимеш, нужно чи ні “хотіти вернутися якомога швидче”, ти так само хочеш, як і я. Одже, на твоє вирішення!

Голубонько моя єдина, ти немовби хочеш мені довести, що приїзд твій був необхідний, мовляв, я можу подумати, що “вони” взяли б і в Жанни. Чи взяли б вони і в Ж[анни] не знаю, але твердо переконаний, що вони взяли б у неї за 10 т[исяч], вони б її так налякали, так настроїли, що вона і нас почала б лякати та настроювати. І кінець кінцем ми пішли б на уступки і на 2 т[исячі] на рік мали б менше. Одже, ти їх урятувала. А, крім того, весь цей ремонт, що ти маєш зробити? Він коштував би дорожче і, напевне, гірше був би зроблений. Я не кажу вже про переклад. Може, тобі самій не вдасться його улаштувати (може, G[ide] немає), але ти все ж таки виясниш усе це. Одже, твій приїзд до Парижу був абсолютно необхідний.

Та ще ж і Мик[олу] Шап[овала] побачиш. І з ним, може, виясниш?

От тільки єдине мені дуже не подобається, це те, що тобі “не весело”, як ти пишеш. У нас цей вираз повинен бути якомога рідше, тільки в екстренних, надзвичайно важких випадках. А в “середніх” або “нижче-середніх” умовах нам не може бути “не весело”. Бо ми ж такі багаті, такі сильні, такі могутні. Як же нам може бути “не весело”?! [Тут стоїть знак вставки х) і зліва від тексту дописано: І я тебе прошу і мене раз у раз спиняти та нагадувати, коли мені чогось буде “не весело”]. Ти помилилася, правда?

Розуміється, нам буде веселіше, коли ми будемо вдвох. Розуміється, Закуток, Канів, сонце (яке сьогодні смалить, як літом) – все це “веселіше”, ніж Vergennes¹, Париж, “слякость”, але навіть у “слякості” ми не повинні піддаватися старим “нормальним” станам. Так, – сумно і тужно за коханою людиною, так, – хочеться бути біля неї он як, але водночас можна мати в собі радість буття, радість своєї комуни, в якій є погодження всіх її співмешканців і добрий їхній фізичний стан (здоров'я). А тим паче коли розстання з дорогою людиною от-от має скінчитися. “Життя для життя, а життя прекрасне!” Правда, моя єдина? Всім еством.

[Над текстом другої сторінки листа, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] А з ким же ти перекладала ті додатки, що я прислав?¹

[Під текстом першої сторінки, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Ну, тепер ти можеш трошки вільніше бути і “розважитись”. Дуже прошу про це!

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Сумно, що ти сама мусиш робити перевірку. Це затяга роботу і важче. А Ірен не могла б?

[Над текстом першої сторінки, перевернувши аркуш, В. К. дописав (ліворуч від дати):] *Так, і мені переклад Мар[атрая] здався не простим. [Праворуч від дати:] Жасміну дні чотирі вже не збирають, дощі. Але офіційно ще не спинено. Завтра жінки ніби мають прийти (якщо не ple[u]vra pas²).*

[Вставка зліва від основного тексту]: *Хочу, щоб цей лист прийшов завтра до тебе. Тому піду до Каніва зараз же по обіді.*

№ 419

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[25 жовтня 1937]

Понеділок, 25–X

Мій Люб дорогий!

Твоя телеграма дуже мені була потрібна. Спасибі, мій ясний, я неначе побалакала з тобою і знаю, чого ти бажаєш. Зроблю все для захисту наших інтересів. Буду твердою, не бійся! Я завжди твердіша, коли сама маю боротися, ніж коли почуваю тебе за своїми плечима... Але мені здається, що тепер і з тобою буду більш погодженою.

Коли закінчу з будинком, простіше стане моє завдання, а поки що весь час то приходять дивитись деталі евентуальні наймачі, то Пепа, то зовсім чужі люди.

Перевірка посувається не дуже швидко, але ти не бійся, ще трохи часу й зробимо. Як я тобі вже писала, робити це не зручно, та й будуть неначе латки на тексті. Але нічого не зробиш.

Цікаво, що твій лист неначе відповідь на мого. Всі наші думки щодо видання Конкордизму спільні. Коли не вдасться з А. G[іd]’ом, я звернуся до Demarguetta або до соціаліст[ичного] видавництва (Пошукай в адресовій книжці librairie du Travail¹, її адреса і там же повинно бути мною записане прізвище тов[ариша], з яким я балакала й давала якому читати “Щастя”). Мені здається, що вони б згодилися видать. Розумію, що після такої річі й інші твої праці пійдуть. Якщо буде треба лишатись – лишуся ще. Раз вже приїхала, то треба доводити все почате до доброго кінця.

Я не бачила більше нікого зі знайомих, ні Бабеток, ні Jul[іа]. Остання заходила до мене, але мене не було. Очевидно, ображена вона на мене, але мені [дописано з лівого краю листа:] часу нема по гостях ходити. Подорожі забирають забагато часу та грошей. Я до Жан[ни] мушу їздити [над текстом цієї сторінки, перевернувши аркуш, Р. Я. дописала:] для перекладу.

День

Одержала записку, що сьогодні побачення не буде з технічних причин, але що помешкання за ними твердо й щоб я не турбувалась.

Я й не думаю турбуватись. Я знаю, що вони в будинок закохані, але що грошей в них не так багато.

Я їм буду рахувати терм з 1 жовтня, якщо зможу, бо на уступку мушу піти – обіцяла, та й справедливо це, бо вони ж будинком не можуть користуватись.

Зроблю, одне слово, як найкраще. Маю вже заготовити й бай, щоб можна було підписати, коли приїде депутат.

Погода тут зовсім зіпсувалась, але сьогодні не холодно. Я запалюю камін, і це так гарно, так затишно, тільки боюся попсувати підлогу іскрами.

Ну, будь здоровий, мій спокій ясний. Ми з тобою заживемо панами. Я тобі пішлю, мабуть, листи, щоб заплатити contributions² до 1-го жовтня, в Cannes.

З ніжністю, радістю, солодким сумом пригортаюсь до тебе,

Твоя.

[На лівому полі першої сторінки дописано:] *Думаю про Закуточок і його мешканців з такою тугою! Але все добре, все в рівновазі, ти не бійся.*

Голубонько моя рідна, послав тобі вчора листа і телеграму, щоб ти не дуже уступала “депутатові”. Ми зовсім не такі багаті, щоб робити дарунки в 1000 чи навіть в 500 фр[анків]. Коли ми наймемо будинок за 12000, то по виплачуванню своїх гіпотек, *impôts, assurances*¹ і т. д., нам лишатиметься всього 6500 на рік, що складає 540 фр[анків] на місяць. А простий чорноробочий заробляє тепер 900-1000 фр[анків] в місяць, і йому ледь-ледь вистачає на життя. Як же ми зможемо жити на 540? Ну, хай ще жасмін (може!) даватиме тисячі дві на рік (150-160 на місяць). Одже, загалом ми (може!) матимемо 700 фр[анків] на місяць. З нашим “святим” способом життя ми, може, якось прогонуємось (працюючи досить добре над садом, виноградником, жасміном), але робити дарунки в 1000 чи 500 фр[анків] ми навряд чи зможемо.

Прости, моя рідна, що я пишу тобі такі прикрі річі, але ми не повинні ховати від себе дійсності, інакше ми попадемо в більші прикроці.

Так, я маю надію, що ми зможемо тепер трохи більше давати уваги та праці літературі. Можливо, що літер[атурна] праця дасть і заробітку трохи. На великий жаль, та Америка так далеко, зносини з нею забирають стільки часу. Але, коли б раз було встановлено якийсь порядок і зроблено певну умову, то і віддалення не мало б великої ваги. Я, розуміється, волів би й від Америки не залежати, себто від газет амер[икаських], а тільки від своєї праці. Ну, та мало б чого нам не хотілося!

Може, А. Gide дасть передмову й pomoже надрукувати “Нарис програми”, тоді виникає надія на можливість видання перекладу інших моїх праць. А це якраз і могло б дати сутню підтримку нашої ренти з акумульованого колишнього заробітку (будинки). І тоді б і залежність від редакторів америк[анських] газет усунулась.

Одже, мій Люб дорогий, старайся неодмінно, за всяку ціну спіймати Gide’a й добитися в нього хоч коротесенької, на пів сторінки, передмови (“*présenté par A. Gide*”²). Він може відмовитись презентувати, бо там, мовляв про нього хвалебно написано. Але нічого там особливо хвалебного немає, а, крім того, є тільки підтвердження того, що він сам про себе писав (“ради істини”).

Коли ж би ніяк не схотів, то, може, порадив би, до кого звернутися, хто міг би дати, може, навіть *mot* дав би до того³? І видавництву якомусь порекомендував усе ж таки?

Я чогось “твердо готовий” вірити, що А. Gide поставиться активно-прихильно до річі й навіть передмову дасть. А зрештою, може, мені це тільки хочеться так вірити. В кожному разі, коли б треба було ради цієї справи ще затриматись, затримайся, це важно.

Дійсно, переклад Маратюши трохи... вишуканий. Чи то нам так здається? Цікаво, коли б прочитав якийсь француз, чи так саме було б його вражіння?

В кожному разі ти от-от маєш бути дома. І все знову стане повним, справжнім, реальним, як після сну. І “будем, дядя Ваня, работать, работать, работать”⁴. І буде нам весело, затишно, цікаво, завзято, радісно жити.

Я хочу, щоб ти тепер, до виїзду з Парижу, пожила в ньому вільніше, ширше, веселіше, щоб використовувала подорож і з цього погляду як слід. Ти була героїною і цілком заслужила “пожуїровання”. І купи собі абсолютно всі річі, які тобі потрібні. І то доброї якості, не скапцаній. Чуєш?

У нас після вчорашнього містралю і позавчорашньої зливи – холод. Хутко каміні будемо топити. Треба дрова готувати, пиляти, рубати, носити. І ждати тепер уже нетерпеливіше. Ясонько моя, ніжність моя.

[Праворуч від основного тексту дописано:] Розшукуючи А. Gide’a, не забувай за телефон. Навіть коли А. G[ide] десь поза Парижем, старайся добитися телефоном. Економія часу.

[Над текстом, перевернувши аркуш, і зліва від тексту В. К. дописав:] *Як будеш бачитись з Мик[олою] Шаповалом, скажи йому, що мій лист до Степана Ференця чогось мені повернувся⁵. Адреса та сама, яка показана в їхньому "Бюлетені"⁶, яку мені дав сам Ференц. Чи виїхав куди, не залишивши своєї адреси? Чи що сталося там? – Обережно поговори з ним, чи не є Ференц агент Москви.*

[На першій сторінці над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав праворуч від дати:] *А що ж чути про відкуплення містом нашого будинку для майбутньої вулиці? Чи бачила ти Scudder'ку? Чи взяла на письмі дозвіл зрубати дерево? Візьми.*

[Ліворуч від дати:] Запроси А. Gide'а на "хрещеного батька" конкордизму. Може, це його спокусить.

[Зліва від основного тексту та під текстом дописано:] *Чи не забула в'яяснити про вимоги нашого синдика?⁷ (Чи дійсно маємо платити? Коли мусимо, то чи не можна ратами, не зразу все?) От і ще мінус 2000 на рік, значить, те, що дасть робота на жасміні й у саду, треба віддати Vaillant'ові⁸ бозна за що, і лишитися при тих самих 540 фр[анках] на місяць.*

[Праворуч від основного тексту дописано:] *Сьогодні від тебе немає листа. І "Посл[едних] нов[остей]" нема⁹. І я "остаюся сіротом".*

№ 421

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, "Закуток" – Париж]

[26 жовтня 1937]

Закуток, 26-X-37

Голубонько моя ніжна, дякую тобі за твоє розуміння, як треба редагувати редакцію Маратюши. Цілком так, як ти пишеш, – тільки головне та сутнє виправляти, а решта нехай так буде. Коли перед друком передивимось іще раз і знайдемо за потрібне виправити що-небудь, то виправимо.

Дуже добре, що робиш перегляд з Ж[анною], самій це було б занадто довго.

*Контракт, – я з тобою згожуюсь, – треба робити **тільки на 3 роки**. Не треба себе зв'язувати. Не згожуйся на незаконну умову (reciproque)¹. Коли закон це забороняє, не треба робити, відповідати і втрачати на цьому будемо тільки ми. Коли не згодяться, краще зовсім з ними не робити. А їм сказати, що коли ми будемо задоволені одні одними, то зможемо через три роки відновити baill². Тим паче, що вони ж тобі самі казали, що не хочуть себе в'язати довшим строком. (Хіба що нас зв'язати?) Стий твердо і не згожуйся на довший бай, бо матимемо потім клопіт. Я, зрештою, не розумію, чому ж закон не дозволяє такої умови? Для чого ж тоді оце 3-6-9? Коли обидві сторони не мають права розв'язати через три роки договору, то навіщо ж ця градація? Ти, напевне, це знала? Від цілком компетентних людей?*

Я ж тобі писав і телеграфував, що терм треба рахувати з 1-го жовтня, раз ти робиш уступку в пів терма. Коли не можна рахувати уступку тільки за дні до підпису, себто, терм рахувати від моменту підпису контракта, значить, переходу будинку до їхнього розпорядження (рахуй кожний день в 33 фр[анка]), [що було б абсолютно справедливо й чесно з обох боків], то не треба все ж таки занадто дарувати. Та певен, що ти й сама так гадаєш робити.*

Вчора я тобі написав, що лист до Ференця вернувся. На листі є поштовий штампель "Parti sans laisser d'adresse"³. Мені спада на думку: чи не втік цей Ференць, чи не був він якось зв'язаний з історією Міллера⁴? Бо невже така некультурність: міняючи помешкання, чи виїжджаючи, не дати нову адресу? Адже він головний секретар цілої організації, голова її, всі зносили в справі організації провадив він, їхня газетка, отой "Бюлетень преси" мала цю саму адресу, цього самого Ференця за головного редактора. Не міг же він зникнути так собі? Цікава загадка, ти конче побачся з Мик[олою] і розпитай, у чому тут річ⁵. Мою догадку

^{*} Квадратними дужками частину речення позначив автор.

(чи не московська це акція, оцей “Робітн[ичий], Союз”⁶, чи не агентура Москви оцей Ференць) висловлюй обережно, наводь Миколу на постановку ним самим такого питання. Коли не догадається, тоді виразніше спитай, як йому здається (в зв’язку з листом Ф[еренця], де він пише, що проти опозиції Москві, що їхня організація не ухвалює ФУРФО за ставлення до Москви”).

Дуже добре, що довідуєшся про ціни на укр[аїнський] і фр[анцузький] друк. Великих можливостей у нас самих поки що немає, але, може, звідкись щось упаде і ми дійсно зможемо самі видати. Коли Мик[ола] не згодиться, щоб сама їхня організація видавала, то, може, згодиться в компанії з ким-небудь, а мені тільки авторський гонорар? Тоді ми ввійдемо з ним у спілку або знайдемо кого-небудь.

Розуміється, й на інших мовах повинна з’явитися програма. І напевне з’явиться, якщо А. Gide (чи хтось впливовий, може Jules Romain⁹?) дасть передмову і знайде видавця на фр[анцузькій] мові.

Повторяю: як мені ні трудно тут самому без тебе, я згожуюсь, щоб ти залишалася ще стільки, скільки треба для цієї справи.

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Та я себе вже й готую до того, що ти затримаєшся в Парижі: навряд чи ти зможеш так хутко вияснити справу з А. Gide’ом. Правда, прочитати йому було б недовго, 3-4 години. Якщо доб’єшся побачення, попрохай його швидче дати відповідь. Але... Одно слово треба й цю справу довести до доброго кінця. Вона важніша за будинок.

[Над текстом цієї сторінки листа, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Передплати, голубонько, газету, – знову на півроку?

[Зліва від основного тексту першої сторінки дописано:] У нас учора цілий день ішов дощ. А я ходив у Rocheville, відносив листа до тебе. Вимок, як цуценя: вітер під парасоль заганяв дощ.

Вчора назбирав грибів і сьогодні на обід матиму грибу. Ave⁹!

[Під текстом першої сторінки, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Я бачу, що ти мобілізувала для перегляду перекладу не тільки Ж[анну], а навіть Eugenia. Мій постійний і сердечний привіт їм усім! Попрохай їх од мене, щоб вони тебе розважали.

[Над текстом першої сторінки листа, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Правда, правда, дитинонько, використай цей час і цікаво, весело живи його.

Коментарі

№ 416

¹ *le plus gros* – (франц.) найосновніше.

² *Наша поправка responsabilité réciproque* – *responsabilité réciproque* (франц.) – взаємна відповідальність.

³ *Elle est belle pourtant!* (франц.) – І все таки воно гарне!

№ 417

¹ “*A la lumière du concordisme tout s’éclaire dans tous les domaines*” (франц.) – “У світлі конкордизму освітлюється все у всіх царинах”.

² *чи не спробувати з Demarquette’ом* – Жак Демаркетт (1888 – 1969) – французький теософ, натурист, один із засновників французьких скаутів. Отримав католицьку релігійну освіту. У 17 років захопився індуїзмом, а потім став вегетеріанцем. У 1909 р. виїхав до Америки для підготовки кандидатської дисертації в галузі стоматологічної хірургії. Там захопився теософією і став членом Теософської ложі Філадельфії, а повернувшись до Франції, приєднався до Теософського товариства Франції і почав практикувати йогу, у 1912 р. заснував Вегетеріанську групу дії для поширення вегетеріанства й натуризму. Він переймався тим, щоб поліпшити життя людства. Як учасник Першої світової війни Демаркетт сподівався, що після її завершення світ стане справедливим і досконалішим. Повернення до цивільного життя викликало розчарування, бо ніщо в житті суспільства суттєво не змінилося. І Демаркетт шукає шляхів удосконалення життя суспільства. Як послідовний пацифіст, прихильник миру й примирення, він організував лекційні тури в Німеччині та Франції і створив міжнародні табори дружби. Але цього було недостатньо, щоб відродити людину й реформувати суспільство, і Демаркетт схиляється до того, що справжнім проектом соціальної реконструкції може бути натуризм. Він уважав великою заслугою соціалістів і марксистів те, що вони показали хибі існуючого ладу

і окреслили ті завдання, які людство повинно вирішити. Але вони помилялися, зосередивши основну увагу на питаннях виробництва. Натуристи ж стверджують, що побудова ідеального суспільства вимагає серйозного перегляду споживання, щоб знищити всі його шкідливі форми й завдяки цьому значно спростити соціальні проблеми.

³ *дати маленьку передмову* (“*presenter*”) – *presenter* (франц.) – представити. Див. прим. 2 до листа № 420.

⁴ *Мацоня в мене тепер виходить гарно* – Ідеться про мацоні (мацун) – оригінальний кисломолочний продукт, що виготовляється зі свіжого молока й нагадує одночасно кефір, кисляк і рідкий сир. Традиційний у грузинській та вірменській кухні.

№ 418

¹ *все це “веселіше”, ніж Vergennes* – 17, Square de Vergennes – Сквер Верженн – адреса, за якою в Парижі жили Винниченки. Названо на честь Шарля Ґраве, графа де Верженна (1719 – 1787), французького дипломата й державного діяча, який схилив Людовіка XVI взяти участь у війні Англії з Північно-Американськими Штатами.

² *ne pleujvra pas* (франц.) – якщо не буде дощу.

№ 419

¹ *librairie du Travail* – видавничий робітничий кооператив, виник як бібліотека в листопаді 1917 р. в осідку газети “*La Vie ouvrière*” (“Робітниче життя”) – органу Загальної конфедерації праці, започаткованого у 1909 р. П’єром Монаттом. Активістам цього видавництва-бібліотеки був близький революційний синдикалізм; вони з перших днів підтримували Російську революцію, приєдналися до Комуністичної партії, з якої вийшли у 1924 р., коли почав проявлятися сталінізм. Перед Другою світовою війною Видавництво праці було місцем зустрічі різних опозиційно-революційних нечисленних угруповань робітничого руху; у 1938 р. збанкрутувало.

² *заплатуми contributions* – *contributions* (франц.) – внесок, податок.

№ 420

¹ *impôts, assurances* (франц.) – податки, страхівку.

² “*présenté par A. Gide*” – представлено А. Жідом.

³ *навіть, тот дає би до того* – *tot* (франц.) – слово, вираз; тут – записка.

⁴ “*будем, дядя Ваня, работать, работать, работать*” – В. Винниченко цитує п’єсу А. Чехова “Дядя Ваня” (дія четверта).

⁵ *мій лист до Степана Ференця чогось мені повернувся* – Степан Ференц – активний діяч Українського Робітничого Союзу у Франції, один з ініціаторів його створення. Як член Ініціативного комітету зі створення УР Союзу у Франції він від імені комітету відкрив 27 червня 1937 р. його установчий з’їзд.

⁶ *яка показана в їхньому “Бюлетені”* – Ідеться про “Бюлетень” преси органу “Народні Вісти”. Це була невелика за розміром газета, що друкувалася на гектографі. 30 травня 1937 р. вийшло ч.1 “Бюлетеня”. У ньому вміщені матеріали з критикою “Об’єднання українських емігрантів у Франції” за посилення в ньому впливу поляків і росіян та ігнорування інтересів українців. Пропагувалася думка про створення окремої організації українських робітників та випуску нею своєї газети. Уміщено заклик поширювати “Бюлетень”, збирати передплатників на нього як майбутніх передплатників “Народних Вістей”. На стор. 14 зазначалося: “У всіх справах “Бюлетеня” і взагалі всю кореспонденцію і гроші, все це слати на адресу товариша Ференця Степана. А його адреса є така:

M. FERENC Stéphane.

356. Avenue Georges CLEMENCEAU
à NANTERRE (Seine)”

Число “Бюлетеня” від 30 червня 1937 р. було присвячене Українському Робітничому Союзові, причинам його виникнення, матеріалам установчого з’їзду, який відбувся 27 червня 1937 р. У “Бюлетені” повідомлялося, що він є органом “Українського Робітничого Союзу у Франції”. Про УРС у Франції газета писала, що це демократична позапартійна й аполітична організація, вступ до нього вільний для всіх українських робітників, незалежно від їхніх соціальних і релігійних переконань. Водночас проголошувалося, що ідеалом УРС є Українська Соціалістична Республіка “без пана і холопа”. У газеті повідомлялося, що Головою УР Союзу є Іван Страшовський. Технічні й ділові справи провадить секретаріат. Перший секретар – Степан Ференц. Осідок і адреса, на котру треба писати до Союзу, – адреса першого секретаря Степана Ференця (подана та сама його адреса, що в числі 1, але початок назви вулиці написано по-іншому: замість Georges CLEMENCEAU – помилково написано Gerges Clemenceau) (с. 4).

А в ч. 3 “Бюлетеня” від 15 вересня 1937 р. на сторінці 14 було вміщено оголошення: “УВАГА! Від 1.X.1937 р. перший секретар Укр. Роб. Союзу т. Ференц Степан змінює і переїздить на нове помешкання, і з того часу всю кореспонденцію Союзу треба слати на нову адресу. Вона буде така:

M. FERENC Stéphane. 41. Rue de Neuille à NANTERRE (Seine)".

Очевидно, В. Винниченко не бачив цього оголошення, і в жовтні 1937 р. послав С. Ференцу листа на стару адресу, тому лист йому повернувся. (Дякую Галині Сварник за надіслані копії "Бюлетеня" преси органу "Народні Вісти", який зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника. – Н. М.).

⁷ *про вимоги нашого синдика* – синдик від syndic (франц.) – уповноважений співвласників будинку, домоуправління.

⁸ *треба віддати Vaillant'ові* – Можливо, мається на увазі Роже Вайян (1907 – 1965) – французький письменник, громадський діяч, учасник руху Опору, член французької компартії з 1952 р.

⁹ *"Посл[едних] нов[остей]" нема* – "Последние новости" – російськомовна газета, що виходила в Парижі з 1920 по 1940 рік і була найпопулярнішою й найвпливовішою газетою російської еміграції. Вона мала ліворадикальне спрямування, була позапартійною. Її першим редактором був М. Гольдштейн. Однак менше як через рік Гольдштейн продав газету, і вона стала органом Республікансько-демократичного об'єднання. З 1921 р. її головним редактором був П. Мілюков.

№ 421

¹ *на незаконну умову (réciproque)* – réciproque (франц.) – на основі взаємності.

² *відновити bail* – bail (франц.) оренда.

³ *поштовий штампель "Parti sans laisser d'adresse"* (франц.) – "виїхав, не залишивши адреси".

⁴ *зв'язаний з історією Міллера* – Міллер – особа не встановлена.

⁵ *ти конче побачся з Мик[олою] і розпитай, у чому тут річ* – Ідеться про Миколу Шаповала (див. лист № 407, прим. 2). Микола Шаповал як голова Української Громади у Франції брав участь у підготовчих нарадах перед скликанням установчого з'їзду Українського Робітничого Союзу, про що повідомлялося в "Бюлетені" (ч. 2, с. 5)

⁶ *чи не московська це акція, оцей "Робітн[ичий], Союз"* – У В. Винниченка були підстави для такої підозри, бо всі опубліковані документи Українського Робітничого Союзу свідчать про відверто промосковський характер цієї організації.

⁷ *їхня організація не ухвалює ФУРФО за ставлення до Москви* – ФУРФО – Федерація українських робітників і фермерів Америки – міжнародна громадсько-політична організація, що діяла в країнах Західної Європи й Америки та об'єднувала вихідців з України.

⁸ *може Jules Romain* – Jules Romain – Жюль Ромен (справжнє ім'я – Луї Анрі Фарігуль, 1885 – 1972) – французький письменник, поет і драматург; автор найдовшого у світі роману у 27 томах "Люди доброї волі", присвяченого подіям у Франції у 1908 – 1933 рр. Член Французької академії.

⁹ *Ave!* (лат.) – радуйся!

м. Торонто, Канада

м. Київ

Отримано 27 грудня 2017 р.

Далі буде.
Упорядкування, примітки та коментарі
Надії Миронець.
Переклад текстів із французької
Зої Борисюк.